

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДНІПРОПЕТРОВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ОЛЕСЯ ГОНЧАРА**

КАФЕДРА СХІДНОЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІСТОЇ

ПИТАННЯ АГРАРНОЇ ІСТОРИЇ УКРАЇНИ ТА РОСІЇ

*Матеріали десятих наукових читань,
присвячених пам'яті Д. П. Пойди*

**Дніпропетровськ
2014**

УДК 94(477+470)-058.232.6 «18/19»

ББК 63.3 (4 УКР)

П 35

Друкується за рішенням вченої ради історичного факультету
Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара
(протокол № 4 від 4 грудня 2014 р.)

Редакційна колегія:

д-р іст. наук, проф. **В. В. Іваненко** (відп. редактор), д-р іст. наук, доц.
Д. В. Архірейський (відп. секретар), канд. іст. наук, доц. **В. П. Бурмага**, д-р іст.
наук, проф. **Г. Г. Кривчик**, д-р іст. наук, проф. **О. В. Михайлюк**, д-р іст. наук,
проф. **О. Ф. Нікілев**, д-р іст. наук, проф. **Ю. П. Присяжнюк**, д-р іст. наук, проф.
С. І. Світленко.

Рецензенти:

д-р іст. наук, проф. **Ф. Г. Турченко**,
д-р іст. наук, проф. **В. К. Якунін**

П 35 Питання аграрної історії України та Росії. Матеріали десятих наукових
читань, присвячених пам'яті Д. П. Пойди: зб. наук. пр. / редкол.: В. В. Іваненко
(відп. ред.) та ін. – Д.: «Сандарт-Сервіс», 2014. – 146 с.

У збірнику вміщено матеріали десятих наукових читань з аграрної історії
України та Росії, присвячених пам'яті відомого українського історика-
аграрника, заслуженого працівника вищої школи України, доктора історичних
наук, професора Дмитра Павловича Пойди, які традиційно проводяться на
історичному факультеті Дніпропетровського національного університету імені
Олеся Гончара.

Призначений для наукових працівників, фахівців з історії України та
Росії, викладачів, аспірантів, студентів.

Матеріали збірника подаються в авторській редакції.

**Зміст наукових праць не завжди співпадає з точкою зору редакційної
колегії.**

Збірник видано за фінансового сприяння авторів

© Колектив авторів, 2014

© Дніпропетровський національний
університет імені Олеся Гончара, 2014

12. «Чорні дошки» Голодомору. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.istpravda.com.ua/research/2010/11/27/6591/>

Надійшла до редколегії 01.12.2014

УДК 94 (477. 63) «1930/1931»

Н. Р. Романець

ДВНЗ «Криворізький національний університет»

ДЕПОРТАЦІЯ КУРКУЛІВ 1931 р.: ОСОБЛИВОСТІ ПРОВЕДЕННЯ, НАСЛІДКИ

У статті досліджується депортація куркулів, проведена владою в Україні у 1931 р. На основі аналізу архівних документів, що вперше вводяться до наукового обігу, визначені причини, особливості реалізації, механізми, цілі карально-репресивних заходів влади.

Ключові слова: репресії, куркулі, депортація, колективізація, селянство.

В статье исследуется депортация кулаков, проведенная властью в Украине в 1931 г. На основе анализа архивных документов, которые впервые вводятся в научный оборот, определены причины, особенности реализации, механизмы, цели карательно-репрессивных мероприятий власти.

Ключевые слова: репрессии, кулаки, депортация, коллективизация, крестьянство.

The article is devoted to investigation of the deportation of kulaks held power in Ukraine in 1931. Based on the analysis of new archival documents, the author defines the causes, features, mechanisms, purposes of the punitive-repressive measures of authorities. The feature of the deportation in 1931 was its conduction in an already dekulakized village, which survived three massive evictions of peasants. That's why mostly middle and even the poor peasants, who didn't want to join the collective farms, and those, who came out of their staff, were under pressure of dekulakization. Also authorities has used repressive measures against activists who opposed collectivization in 1930 and were members of peasant mass unrest A new repressive operation was carefully being prepared by the authorities considering errors committed in 1930. Trying to prevent new mass peasant uprisings, security organs strengthened the information work, carefully tracking the slightest variations in political attitude of all walks of village.

As during previous repressive campaigns, two mass operations preceded deportation to seize criminal and counterrevolutionary elements. The GPU conducted the operation of extracting the active counterrevolutionary elements of villages in march 1931, first completing a sweep of the right bank and the border zone, where supposedly was a large number of insurgent cells, and areas affected by last counterrevolutionary mass actions. As a result of operations the authorities of gpu of ussr arrested about 19 000 people and eliminated counterrevolutionary organisations that allegedly prepared an armed uprising in spring and had an extensive network of insurgent cells.

The operation lasted from june 1 to july 9 in 1931. Its feature was not simultaneous, but gradual purification of kulak elements the Ukrainian SSR with the help of the defined OGPU sequence: first of all the most dangerous regions – the frontier and the right bank, then

the prairie stripe (strategically important zones of complete collectivization – Odessa and Dnipropetrovsk regions), next Donbass industrial areas and finally the left bank, which was the lowest level of collectivization. Distribution defined on eviction 30 thousand kulak families in areas of Ukraine – was carried out with such criteria as the level of collectivization, the accounting of kulak farms, the size of the eviction, held in 1930, the political features, the degree of activity of the kulaks, etc. The deportation plan was traditionally exceeded: instead of 30 000 peasant families, 31 655 families numbering 131 409 people were sent to the Urals.

Key words: repressions, kulaks, deportation, collectivization, peasantry.

Депортація куркулів 1931 р. безумовно належить до «білих плям» вітчизняної історії. Зазвичай, науковці детально аналізують лише першу куркульську депортацію, проведену на початковому етапі суцільної колективізації протягом лютого – березня 1930 р. Щодо розкуркулення і вислання селян у 1931 р., то навіть провідні українські дослідники сталінського «великого перелому» і масових репресій С. Кульчицький [14, с. 153–156], В. Васильєв [2, с. 43] висвітлюють їх побіжно, обмежуючись наведенням загальної чисельності депортованих. Відсутність належного дослідження вказаної проблеми пов'язана з обмеженістю джерельної бази. Відтак дана стаття є намаганням заповнити існуючу лакуну, спираючись на виявлені архівні документи і опубліковані джерела.

Як свідчать документи, Кремль починає готувати нову депортацію селянства на початку 1931 р. Обґрунтовуючи необхідність «чергового удару» по куркулю, органи ОДПУ вказували на дві основні причини: посилення «куркульської активності» й початок «нової потужної хвилі колективізації». Особливістю депортації 1931 р. було те, що вона проводилася у вже розкуркуленому українському селі, яке протягом 1930 р. пережило три масштабних виселення селянства. За таких умов виявлення нових куркульських господарств за критеріями, установленими постановою РНК СРСР від 21 травня 1929 р., перетворилося на надскладну справу. Нагадаємо, що ця постанова дозволяла кваліфікувати селянське господарство як куркульське за наявності хоча б однієї з таких ознак:

1) систематичного використання господарством найманої праці для сільськогосподарських робіт або в кустарних промислах і підприємствах у тих

межах, які згідно із законодавством про вибори Рад не позбавляють господаря виборчих прав;

2) володіння млином, крупорушкою, овочесушаркою чи будь-яким іншим промисловим підприємством за умов використання на ньому механічного двигуна, або ж водяного млина чи вітряка з двома й більше поставами;

3) постійної здачі в найм складних сільськогосподарських машин з механічними двигунами;

4) здачі в найм на сезон чи на тривалий час окремо обладнаного приміщення під житло або підприємство;

5) заняття торгівлею, лихварством, комерційним посередництвом чи будь-яких інших нетрудових прибутків.

При цьому розмір прибутку при оподаткуванні мав становити понад 300 крб на їдока, але не менше 1500 крб на господарство [13, с. 163].

Зрозуміло, що після тотального розкуркулення 1930 р. господарств, які б відповідали вказаним критеріям, в українському селі не лишилося. За таких умов влада, яка й не думала припиняти каральні акції проти селянства, знайшла оригінальний спосіб виходу з патової ситуації. Постановою ЦВК та РНК СРСР від 23 грудня 1930 р., а згодом і Законом про єдиний сільгоспподаток на 1931 р. раднаркомам союзних республік, крайовим і обласним виконкомам дозволялося визначати ознаки куркульських господарств відповідно до місцевих умов [12, с. 254]. Таким чином, установлення критеріїв куркульських господарств було віддане на відкуп місцевим можновладцям, що остаточно розв'язало їм руки, посиливши свавілля й беззаконня на селі.

Аналіз облікових карток куркулів та членів їх родин, висланих з території Дніпропетровщини, дозволяє зробити певні узагальнення щодо критеріїв, якими керувалася місцева влада, визначаючи кандидатів на виселення.

По-перше, більшість депортованих селян оподатковувалася в

експертному порядку. Наприклад, у Новомосковському районі експертниками були 112 власників селянських господарств із 115, в Апостолівському районі відповідно 44 із 58, Божедарівському – 77 із 103, Царичанському – всі 47 розкуркулених [4–7]. Проте у даному випадку потрібно враховувати наступний момент. Переважно це були колишні експертники, тобто індивідуальне оподаткування застосовувалося до цих селянських господарств у попередні роки: в 1927/28, 1928/29 або 1929/30 рр. Щодо оподаткування в 1930/31 р., то воно здійснювалося на загальних підставах. Таким чином, можна дійти висновку, що заможні селянські господарства на той час або саморозкуркулились шляхом розподілу чи розпродажу майна або були розкуркулені.

По-друге, серед депортованих значну частину складали селяни, які в облікових картках фігурують як розкуркулені в 1930 р. [4, арк. 2]. Скоріш за все, це селянські господарства, які зарахували до третьої категорії куркулів, що зберігали право залишитися на території району, але мали проживати в спеціальних висілках, утворених на відведених за межами колективних господарств ділянках.

По-третє, жертвами депортації стали селяни, які не виконали хлібозаготівельні плани або не сплатили встановлені державні податки, за що їх майно було конфісковане, а їх самих засуджено. Скажімо, в обліковій картці мешканця с. Костромка Апостолівського району О. Бедринця вказано, що він «у 1930 р. не виконав план хлібозаготівлі розміром 462 пуди, за що був розпроданий» [Там само, арк. 4]. Враховуючи, що протягом 1930/31 р. тверді завдання з хлібозаготівель використовувалися владою як вагомий «аргумент» для відновлення масової колективізації, зрозуміло, що серед твердоздавців переважали середняки і навіть незаможні селяни.

Ще одним критерієм для зарахування селян до куркульських списків стала їх участь в антиколгоспних виступах, зокрема волинках, а також негативне ставлення до сталінської аграрної політики, що кваліфікувалося як

«вороже ставлення до заходів Радвлади на селі». Наприклад, мешканця с. Прядівка Царичанського району І. Канцура в обліковій картці охарактеризували як «контрреволюціонера, який приймав активну участь у волинках, спрямованих проти Радянської влади у 1930 р.» [5, арк. 17]. А 17 селян, яких депортували із Нікопольського району, названі у політхарактеристиках учасниками антибільшовицького Троїцького повстання 1919 р. [9].

Крім того, під час визначення кандидатів на депортацію діяв принцип відповідальності за родинною належністю. Так, із аналізу облікової картки мешканця с. Борисівка Нікопольського району І. Семенка зрозуміло, що його зарахували до куркулів через батька, який «систематично займався антирадянською агітацією проти колективізації і хлібозаготівлі», а також був засуджений і висланий на п'ять років за невиконання хлібозаготівельного плану [9, арк. 54 зв.]. Інших, так би мовити, економічних підстав для його розкуркулення виявити не можливо. Досить часто в політхарактеристиках депортованих зустрічаються наступні примітки: «вся сім'я вороже ставиться до кампаній, які здійснюються Радвладою на селі, активно і відкрито виступаючи проти колективізації і хлібозаготівлі», «родичі були учасниками контрреволюційної організації СВУ», «батька розкуркулено в 1930 р.» [5, арк. 7].

Показово, що серед депортованих значну частину складали селяни, які були членами колгоспу але потім або вийшли із його складу після публікації сталінської статті «Запаморочення від успіхів», або були «вчищені як куркулі». Наприклад, із 58 висланих селян Апостолівського району 19 побували у колективних об'єднаннях [4, арк. 1–58]. Факти перебування «класово-ворожих елементів» у складі колгоспів органи ДПУ пояснювали підступністю куркулів, яким нібито вдалося проникнути до колгоспів ще до або на початку розкуркулення, заздалегідь розбазаривши своє майно чи приховавши його від конфіскації. У доповідній записці інформвідділу ОДПУ від 30 січня 1931 р.

стверджувалося, що в деяких районах «класово-ворожі елементи» склали 2-3 і більше відсотків від загальної кількості колгоспників. Саме у великій «засміченості» колгоспів, особливо колгоспного керівництва колишніми куркулями, торговцями, поміщиками чекісти вбачали причини безгосподарності, що панувала в багатьох з них, саботажу основних господарсько-політичних кампаній на селі, масових виходів із колгоспів бідняків і маломісних середняків [16, с. 578]. За даними весняного перепису колгоспів 1931 р., у країні 26,6 % колективних об'єднань виключили зі своїх складів куркульські господарства [10, с. 34].

У матеріалах ОДПУ «З питань куркульської контрреволюції», підготовлених на 1 лютого 1931 р., визначалися перші орієнтовні кількісні показники майбутньої депортації. За межі України планувалося виселити 20 тис. куркульських господарств [16, с. 593]. Важливу роль у здійсненні депортації мали відіграти органи місцевої влади. Спільна постанова ЦВК та РНК СРСР від 1 лютого 1931 р. надала облвиконкомам і урядам автономних республік право виселення куркулів за межі районів суцільної колективізації [1, с. 59].

Додаткове підґрунтя для проведення депортації створювало й розкуркулення, яке вже здійснювалося в районах суцільної колективізації. Місцеві органи влади, конфіскувавши майно куркулів, вимагали від республіканського партійного керівництва санкціонувати їхнє виселення. Тому 11 лютого 1931 р. політбюро ЦК КП(б)У звернулося до ЦК ВКП(б) з проханням «дати з цього питання відповідні директиви» [18, арк. 62]. Відповіддю Кремля на ініціативи ОДПУ й місцевої влади з розкуркулення стала постанова політбюро ЦК ВКП(б) від 20 лютого 1931 р., яка зобов'язала ОДПУ розпочати підготовчі роботи: визначити й підготувати протягом 6 місяців райони для створення куркульських поселень на 200-300 тис. родин під управлінням спеціально призначених комендантів [17, с. 90]. Керувати роботою з виселення й розселення куркулів мала спеціальна комісія, створена за рішенням політбюро

ЦК ВКП(б) 11 березня 1931 р. та очолена кандидатом у члени політбюро ЦК ВКП(б), заступником голови РНК СРСР А. Андрєєвим. До складу комісії увійшли Г. Ягода (заступник голови) і П. Постишев. Парти́йне керівництво держави потурбувалося й про фінансове забезпечення репресивної операції, виділивши ОДПУ із резервного фонду РНК 6 457 000 крб [15, с. 274, 283].

В Україні аналогічна спецкомісія в складі П. Любченка, В. Балицького і М. Демченка з'явилася 4 квітня 1931 р. під егідою політбюро ЦК КП(б)У — від неї незабаром надійшла пропозиція вислати за межі УСРР не менше 40 тис. розкуркулених господарств. Саму депортацію планувалося організувати після закінчення весняної сівби з тим, щоб завершити її вже в червні [19, арк. 61]. Звертаючись з таким клопотанням до центру, українське керівництво демонструвало справжній більшовицький прагматизм: виселення «куркулів» після посівної кампанії дозволяло передати їхні засіяні ділянки землі колективним господарствам.

Нова репресивна операція ретельно готувалася владою з урахуванням помилок, допущених у 1930 р. Намагаючись не допустити нових масових селянських виступів, органи держбезпеки посилили інформаційну роботу, ретельно відстежуючи щонайменші коливання в політичних настроях усіх верств села, «особливо в уражених пунктах».

Як і під час попередніх репресивних кампаній, депортації передували дві масові операції з вилучення кримінального та контрреволюційного елементів. Спільна директива ДПУ і Головного управління Робітничо-селянської міліції УСРР «Про операцію щодо вилучення кримінального соцнебезпечного елементу із сільських місцевостей» була підготовлена 21 січня 1931 р. Необхідність нової зачистки села від «кримінальщини» влада вже звично пояснила тим, що «куркульство чимраз ширше спирається на кримінальні елементи, використовуючи їх для активних виступів проти заходів Радвлади та для здійснення терористичних актів, спрямованих проти партійних, радянських і громадських робітників». Контингент кримінальних елементів, що

підлягали адмінвистанню, мав складатися тільки з таких категорій злочинців, як «бандити, грабіжники, палії та конокради». Для проведення операції при секторах ДПУ знову створювали трійки в складі відповідальних працівників ДПУ, міжрайонної прокуратури й опергрупи міліції під головуванням перших. Підготовку операції передбачалося закінчити до 1 березня 1931 р., а саме вилучення планувалося здійснити впродовж однієї доби «після одержання окремого розпорядження» [3, арк. 10, 10 зв.]. Зазначимо, що, на жаль, автору не вдалося виявити архівних документів, які б дозволили реконструювати перебіг цієї репресивної акції.

Операцію з вилучення «активних контрреволюційних елементів села» українські чекісти провели в березні 1931 р., здійснивши зачистку передусім «вибухонебезпечних регіонів»: Правобережжя та прикордонної смуги, де нібито існувала велика кількість повстанських осередків, і районів, «уражених у минулому контрреволюційними масовими виступами». Нагадаємо, що саме з цих місцевостей, охоплених навесні 1930 р. «волинками» та повстаннями, передбачалося виселити «значну кількість куркульських сімей». У результаті проведеної операції органи ДПУ УСРР заарештували близько 19 тис. осіб і ліквідували контрреволюційні організації, які начебто готували збройне повстання навесні й мали «розгалужену мережу повстанських осередків, що охопили населені пункти кількох районів» [11, с. 109].

Аналіз кримінальних справ доводить, що більшість селян притягували до кримінальної відповідальності за ст. 54-10 КК УСРР, інкримінуючи їм здійснення контрреволюційної агітації. Типовим був і вирок – вислання через повноважне представництво ОДПУ до Північного краю терміном на три роки. Серед обвинувачених переважали селяни, головна провина яких полягала у виході з колгоспу після публікації сталінської статті «Запаморочення від успіхів» – здебільшого їх обвинувачували в навмисному розвалі СОЗу. Іншою провиною були «антиколгоспні розмови». Божедарівський райапарат ДПУ, наприклад, у березні 1931 р. сфабрикував справу, за якою проходили селяни

Роман та Савелій Сокури, З. Саква, Ф. Компанієць. Висунуті їм обвинувачення є типовим зразком чекістської казуїстики: «Указана група, щоб приховати власне куркульське обличчя, вступила в 1930 р. до СОЗу, переслідуючи за мету розкладення такого. <...> Досягли своєї мети, розклали його і самі вийшли, залишивши в СОЗі для продовження роботи одного зі своєї групи, Ф. Компанійця». Подібних доказів провини виявилось достатньо, щоб засудити З. Сакву, Ф. Компанійця та Р. Сокура до п'яти років концтабору, а С. Сокура – до п'яти років заслання [8, арк. 62–64 г].

Під час березневої акції українські чекісти також вилучали активістів, які виступали проти колективізації в 1930 р. або були учасниками масових заворушень. Так, за антиколгоспну агітацію в ході масової колективізації 1929/30 р. репресували мешканця с. Назарівка Олександро-Біловської сільради Божедарівського району Г. Мозгового, відправивши на три роки в заслання до Північного краю [Там само, арк. 319–321].

Остаточні контингенти куркульських сімей, що підпадали під депортацію за межі України, визначила постанова політбюро ЦК ВКП(б) від 20 травня 1931 р. У її основу покладені рекомендації, викладені в довідці ОДПУ, підготовленій для комісії А. Андрєєва. Згідно з постановою, з України до Уральської області планувалося виселити 30 тис. селянських сімей [15, с. 309].

Готуючи депортацію, партійне керівництво за звичним ритуалом попередило місцеві партійні організації про недопущення перегинів і викривлень класової лінії. У листі секретаря ЦК ВКП(б) П. Постишева від 29 травня 1931 р. особливо наголошувалося, що до списків депортованих слід включати тільки «дійсно куркульські елементи», не допускаючи виселення за лише формальними ознаками – «позбавлення виборчих прав, наявність твердого завдання тощо». Окремо вказувалося на неприпустимість виселення середняків і бідняків, які не бажають вступати до колгоспу, виступають проти місцевих органів [19, арк. 91]. Категорично заборонялося репресувати родини членів партії та комсомолу, колишніх червоних партизанів,

військовослужбовців. Від заслання куркульські родини могла врятувати й відсутність працездатних чоловіків. Організуючи депортацію, центральна влада демонструвала раціональний підхід – до місць заслання відправляли лише тих, кого можна було «по-господарськи використати» в інтересах соціалістичної економіки. Зрозуміло, що «класово витримані» попередження очільників держави не могли вплинути на практику розкуркулення: урядові рознарядки на депортацію можна було виконати лише за рахунок незаможних верств села. Під час виселення поширеним явищем стало надання сільрадами «неправильних даних про соціально-майнове становище окремих господарств шляхом штучного підвищення податкових показників». Як визнавали органи ДПУ УСРР, нерідко його спричиняло зведення особистих рахунків [11, с. 111].

Справжню ціну владним деклараціям про недопущення перекручень прекрасно розуміли й мешканці села, через що нова депортація викликала паніку. Намагаючись уникнути розкуркулення, середняки почали тікати із сіл [19, арк. 90], однак влада передбачала можливість такого перебігу подій. Щоб попередити масові втечі селян до початку виселення, ДПУ УСРР вилучило голів і працездатних чоловіків куркульських сімей, заарештувавши 35 тис. осіб [11, с. 110, 111].

Отримавши санкцію Кремля на виселення, на повні оберти запрацювала республіканська репресивна машина. Уже 21 травня 1931 р. ДПУ УСРР підготувало проект телеграми, яка визначала порядок депортації куркульських сімей, а наступного дня (22 травня) ця інструкція за підписом С. Косіора була надіслана секретарям міськкомів і райкомів партії. Виселення куркулів та їхніх сімей з України планувалося провести протягом 1 червня – 15 липня. Його особливістю стало не одночасне, а поступове «очищення УСРР від куркульського елемента» за визначеною ОДПУ послідовністю: спочатку найбільш небезпечні регіони – прикордонна смуга й Правобережжя (територія Житомирського, Вінницького, Київського оперсекторів та АМСРР), потім степова смуга (стратегічно важливі зернові області, зони суцільної

колективізації – Одеський і Дніпропетровський оперсектори), за ними промислові райони Донбасу та наостанок Лівобережжя, яке мало найнижчий рівень колективізації (Сумський, Полтавський, Харківський оперсектори) [20, арк. 43]. Розкладка контрольного числа виселення – 30 тис. куркульських сімей по районах України – здійснювалася з урахуванням таких критеріїв, як стан колективізації, облік куркульських господарств, розмір виселення, проведеного в 1930 р., політичні особливості, ступінь активності куркульства тощо [11, с. 109]. Таким чином, соціально-економічне становище селян було лише одним із показників належності до куркульської верстви. Бідняків і середняків було легко зарахувати до куркульських списків, кваліфікувавши як колишніх петлюрівців, гетьманців, повстанців тощо. У прикордонних регіонах кандидатами на депортацію ставали за міфічні зв'язки з Польщею й Румунією.

Для забезпечення реалізації підготовчих заходів з виселення в районах знову створювали трійки в складі секретаря РПК, голови РВК і начальника ДПУ, які мали координувати роботу партійно-радянських і чекістських органів. Під час організації депортації була задіяна вся республіканська структура органів ДПУ: районні апарати, оперативні сектори, а також 49 міжрайонних оперативних груп, спеціально створених «у колишніх окружних центрах та інших пунктах, до яких тяжіють райони». Ретельна підготовка, на думку українських чекістів, дозволила уникнути «активних контрреволюційних виступів та ексцесів», здійснити репресивну акцію відповідно до розробленого й затвердженого ОДПУ оперативного плану. Хоча в деяких районах (Березівському, Попільнянському, Куп'янському) відбулися жіночі «волинки». Операція з виселення тривала з 1 червня до 9 липня 1931 р., і план з виселення за традицією був перевиконаний: замість 30 тис. селянських сімей на Урал відправили 31 655 сімей чисельністю 131 409 осіб. Найбільше куркулів депортували з Лівобережжя – 58 279 осіб у складі 13 389 сімей, де на початку 1931 р. ще залишався значний одноосібний сектор [Там само, с. 111–113].

30 серпня 1931 р. політбюро ЦК ВКП(б) ухвалило постанову, яка

заборонила «виселення куркульських сімей із районів суцільної колективізації у масовому порядку». Подальші виселення куркулів дозволялося здійснювати «в індивідуальному порядку невеликими групами сімейств відповідно до їх виявлення, після суворої перевірки і попереднього визначення можливості господарського влаштування за місцем виселення» [15, с. 387].

Таким чином, депортація 1931 р. стала не менш масштабною, ніж акція, здійснена попереднього року. Особливої трагічності їй додавало те, що селян розкуркулювали в уже розкуркуленому українському селі. Серед депортованих переважали середняки й бідняки, яких виселенням карали за непоступливість – за відмови вступати до колгоспів та за участь у масових антиколгоспних виступах 1930 р.

Бібліографічні посилання

1. **Адамовський В. І.** Депортації населення України в першій половині ХХ століття: причини, наслідки, шляхи повернення на батьківщину: дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / В. І. Адамовський. – К., 2004.
2. **Васильєв В.** Діяльність органів ДПУ УСРР та настрої населення доби «великого перелому» й початку суцільної колективізації (1928–1931 рр.) / В. Васильєв // З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ. – 2012. – № 1. – С. 23–45.
3. Державний архів Дніпропетровської області. – Ф. Р-1519, оп. 1, спр. 1.
4. Там само. – Ф. Р-6483, оп. 1, спр. 1.
5. Там само. – Спр. 5.
6. Там само. – Спр. 8.
7. Там само. – Спр. 9.
8. Там само. – Спр. 10.
9. Там само. – Спр. 28.
10. **Зеленин И. Е.** Осуществление политики «ликвидации кулачества как класса» (осень 1930 – 1932 гг.) / И. Е. Зеленин // История СССР. – 1990. – № 6. – С. 31–49.
11. История сталинского Гулага. Конец 1920 – первая половина 1950-х годов: Собр. документов в 7-ми т. / Т. 1. Массовые репрессии в СССР / Отв. ред. Н. Верт, С. В. Мироненко. Ответ. сост. И. А. Зюзина. – М., 2004.
12. Колективізація і голод на Україні, 1929–1933 / АН України. Інститут історії України та ін.: Упоряд.: Г. М. Михайличенко, Є. П. Шаталіна; Відп. ред. С. В. Кульчицький. – К., 1992.
13. Коллективизация сельского хозяйства. Важнейшие постановления Коммунистической партии и советского правительства. 1927–1935. – М., 1957.
14. **Кульчицький С. В.** Опір селянства суцільній колективізації / С. В. Кульчицький // Історія українського селянства. Нариси в 2-х т. – Т. 2. – К., 2006. – С. 139–158.
15. Политбюро и крестьянство: высылка, спецпоселение. 1930–1940: В 2 кн. Кн. 1 / Отв. ред. Н. Н. Покровский. – М., 2005.

16. Советская деревня глазами ВЧК-ОГПУ-НКВД. 1918–1939. Документы и материалы. В 4-х т. / Т. 3: 1930–1934 гг. Кн. 1: 1930–1931 гг. / Под ред. А. Береловича, В. Данилова. – М., 2003.
17. Трагедия советской деревни. Коллективизация и раскулачивание. 1927–1939: Документы и материалы. В 5-ти т. / Т. 3: Конец 1930–1933 / Под ред. В. Данилова, Р. Маннинг, Л. Виолы. – М., 2001.
18. Центральний державний архів громадських об'єднань України. – Ф. 1, оп. 6, спр. 204.
19. Там само. – Ф. 1, оп. 16, спр. 16.
20. Там само. – Оп. 20, спр. 4277.

Надійшла до редколегії 30.08.2014

УДК [631.61 + 333.13] (09)

В. П. Мотревич

Уральский государственный аграрный университет

**ЦЕЛИННАЯ ЭПОПЕЯ НА УРАЛЕ
(К 60-ЛЕТИЮ НАЧАЛА МАССОВОГО ОСВОЕНИЯ
ЦЕЛИННЫХ И ЗАЛЕЖНЫХ ЗЕМЕЛЬ В СССР)**

Дається аналіз причин, що призвели до масового освоєння цілинних і перелогових земель у середині 1950-х рр., охарактеризовано поставлені державою цілі і масштаби майбутніх робіт. Докладно описані складнощі, що виникли перед целинниками у ході реалізації завдання, хід і результати освоєння цілинних земель, виявлено позитивні та негативні результати його проведення. Показано, що освоєння цілини не змогло забезпечити постійний і стійкий підйом сільськогосподарського виробництва. Робиться висновок про те, що до масового освоєння цілини в СРСР приступили передчасно.

Ключові слова: цілина, зернові, посівні площі, колгоспи, радгоспи, матеріальні труднощі, новосели, продовольчі товари, промислові товари.

Дается анализ причин, приведших к массовому освоению целинных и залежных земель в середине 1950-х гг., охарактеризованы поставленные государством цели и масштабы предстоящих работ. Подробно описаны возникшие перед целинниками трудности, показан ход и результаты освоения целинных земель, выявлены положительные и отрицательные результаты его проведения. Показано, что освоение целины не смогло обеспечить постоянный и устойчивый подъем сельскохозяйственного производства. Делается вывод о том, что к массовому освоению целины в СССР приступили преждевременно.

Ключевые слова: целина, зерновые, посевные площади, колхозы, совхозы, материальные трудности, новоселы, продовольственные товары, промышленные товары.

Analyses the reasons that led to the mass development of virgin and fallow lands in the middle of the 1950s, characterized delivered the state of the purpose and scope of the forthcoming works. Detail facing virgin landers difficulties, and shows the progress and results of development of virgin lands, positive and negative results of its carrying out. Proven